

Az olvasásról

Kezdjük mindjárt a végén. Azt állítom, hogy a könyv – a nyomtatott könyv – sorsát döntően a fiatal generációk olvasási képességének alakulása határozza meg. Ez az a képesség, amelyre a könyvkultúra épül. Az olvasás mint technikai képesség elengedhetetlen feltétele annak, hogy az írott/nyomtatott szöveg használható, működő eszköz legyen. A gyanakvás sok évvel ezelőtt kezdődött bennem. Ötödikes lányom elkottyantotta, hogy az osztályban a fiúk azt mondták, hogy az Egri csillagok unalmas. Az Egri csillagok! Rám szakadt az ég. Természetesen ideológiai okokat sejtettem a jelenség mögött – akkoriban nem is alaptalanul –, hazafiatlanságot, az amerikanizáció, a TV- és rajzfilmkultúra sivatagi szele csapott meg. Talán van is ezekben a félelmekben átgondolnivaló igazság, de ez még nem ok arra, hogy ne vizsgáljuk meg praktikusabb nézőpontból a problémát.

A „túl hosszú”, a „túl nehéz” meg az „unalmas” is jórészt az olvasási képesség hiányát takarhatja. A hagyományos könyvkultúra az olvasás magas szintű képességén nyugszik. Értem ezen társadalmi elterjedtségét, fontosságát, szervezett tanítását, mely a képesség társadalmi méretű elterjedtségének fenntartását célozza.

Az ismeretek megszerzése időben előrehaladva, lépcsőzetesen egymásra épülve történhet. Ennek a folyamatnak a megakadása, töredékessé válása a végeredmény töredékességét eredményezi. Végeredményen a könyvvel megszerezhető tudást mint állapotot, kondíciót értem. A töredékesség egyik jelentése a belső szervezetlenség, a tudáselemek kapcsolat nélkülsége, a másik a folytathatatlanság, az építkezés nehézsége. Ha ez a személynként lejátszódó folyamat statisztikailag mérhető jelenséggé válik egész generációkban, akkor beszélhetünk a könyvkultúra válságáról.

A könyv sorsa, jövője visszatérően viták, vélekedések tárgya. Két szempont foglalkoztatja elsősorban az erre figyelő magyar közvéleményt. Az egyik a rendszerváltás hatása a könyvszakra, ezen belül a piaci rendre való átállás nehézsége, a kultúra régi és a piac új értékítéletének ütközéseiből adódó sokféle konfliktus.

Ma már talán halkuló kórus zúgta éveken át, hogy előnti a szenny az utcákat, végünk van, oda minden érték! Valóban nehéz volt elviselni a sokféleséget, még inkább a szabályozatlanságot, a valós és vélt kulturális tabuk nyílt semmibe vételét. De hát a régi rend falai dőltek össze! És csak az nem látta az újban a jövőt, aki kicsinyhitű volt, vagy magát, saját korábbi biztonságos, védett egzisztenciáját siratta. Kicsinyhitűnek bizonyultak azok, akik azt hitték, hogy odavész a magyar irodalom, ha nem az Állami Könyvterjesztő Vállalat vagy a Művelt Nép boltjaiban „terjesztik” központi akarat szerint. Még bántóbb, hogy a nagy háborgásban nem tűntek fel az eredmények, melyek meglepően hamar jelezték: új könyvkultúra, új intézményi formák vannak születőben. Az utcán nemcsak szemetet árultak, hanem igényes társadalomtudományt, kortárs irodalmat, alternatív kultúrát is. A megszűnő-átalakuló állami kiadói struktúra helyén viszonylag hamar létrejött az új kiadók differenciált, egyre több feladat ellátására alkalmas rendszere. Mindeközben szólt az egyhangú, egyenemű kórus: előnti a szenny az utcákat, oda a magyar könyv! A másik sirám az új technikai eszközök, a számítógépes forradalom hatása a hagyományos

könyvre. A könyv mint ostromlott erőd tűnik föl, amelyet az új barbár technika bevesz, elfoglal, lerombol. Közkedvelt, gyakran használt képzavarral a Gutenberg-galaxis vége címke alá utalhatjuk ezeket a megnyilatkozásokat.

A képzavar elég nyilvánvaló, hisz a galaxisnak, már formáját tekintve sincs vége, mint ahogy eleje se. Olyan, mintha azt mondanánk, hogy a Föld vége. Ahogy a Föld, úgy a galaxis se lineáris jelenség. A képzavar valódi gondolkodásbeli zavarra, konstrukciós hibára utal: nem lineáris jelenséget egyszerűsítve kívánna megragadni.

Mindkét problémakörre, vállalva a sommás ítéletalkotás kockázatát, kimondható, hogy távlatait és hatásait figyelembe véve, rövid, illetve középtávon nem igazán befolyásolják a magyar könyvkultúra fejlődését. Sőt, a modern technikai feltételek nélkül a váltás nem, vagy sokkal nehezebben történhetett volna meg.

Erre utalnak az 1997-es forgalmi és könyvkiadási adatok, amelyek az előző évek recessziója után érzékelhető fejlődésről tanúskodnak. Az átalakulás-átstrukturizálás befejeződéséhez közeledik, a piac életre kel, intézményei lassanként működőképessé válnak, a kultúrpolitika – állami és nem állami formájában – pozitív lépései látványos eredményeket hoznak. Ez a politikai figyelem kulminál a Frankfurti Könyvvásáron 1999-ben, amikor Magyarország lesz a díszvendég, először a volt keleti blokk országai közül.

Inkább rövidnek, mint hosszúnak tűnik az az idő, amely alatt a könyvszakma abszolválta a rendszerváltásból rá háruló feladatokat. A többi a tágabb környezetben, az általános gazdasági-politikai helyzetben múlik, a vásárlóerő alakulásán, olyan körülményeken, amelyek nem, vagy alig befolyásolhatók egy szakmán belül.

Korántsem állítom, hogy az átalakulás nem okozott nehezen pótolható veszteségeket és nem járt sok területen nyilvánvaló értékvesztéssel. Intézményeinek bástyái nélkül kiszolgáltatott helyzetbe került a líra, általában a kortárs vagy a kísérletező irodalom, a kevéssé piacképes kulturális teljesítmények egész sora.

Műfajok és alkotók, hagyományok és praxis, műhelyek és közönség korábbi kapcsolatai, működés módja borult fel anélkül, hogy bárki ígérte, ígérhette volna, hogy van kiút, marad minden a régiben vagy legalábbis lesz folytatás. Épp erre a helyzetre, illetve ennek elviselésére volt adekvát reakció a korábban inkriminált síró kórus, csak épp a célzás volt rossz és az elemzés hiánya öngólként bosszulta meg magát.

Minden érv, amely a könyv ellehetetlenülését hirdeti – drága, olvashatatlan, egyáltalán reménytelen helyzetben van –, erősíti a társadalomban a rossz érzést, amely a könyvre mint kívánt, mint elfogadottan kívánható dologra vonatkozik. Minden kereskedő tudja, hogy nehéz, szinte lehetetlen a „hírbe hozott” árut eladni, azt, amivel valami baj van. És eladáson nemcsak az egyszerű bolti adás-vételt értem, hanem a könyvnek mint cikkszoportnak a helyzetét a többi, egyébként szintén a fogyasztó figyelmére igényt tartó árucikkhez képest. Bizony, a könyvet is „el kell adni”, nincs felmentés, nemesi előjog, kulturális kékvérűségen alapuló hitbizomány. A könyvnek nem támogatásra van szüksége, hanem megrendelésre. Ez lehet magán és állami, magánemberi és intézményi. Az a fontos, hogy a megrendelő értsen hozzá, tudja, hogy mit akar, mi jár neki a pénzéért. Ez az igazi kontroll, ez az igazi versenyhelyzet, amire egy szakma színvonallal, megbízhatósággal, értékteremtéssel reagálhat.

Az olvasó tapasztalataira bízom és kérem, gondolja végig, hogy mennyire felel meg a könyvkultúra nem pontosan definiált, mégis létező elvárásainak a vásárló, akár magánszemélyekről van szó, akár intézményekről. Vajon elég-e, ha csak azt halljuk, hogy nincs pénz? Hisz ez így még a legsilányabb helyzetben levőknél sem igaz, valamennyi csak van. Úgy is fel lehet tenni a kérdést, hogy azt a pénzt, ami van, azokat a lehetőségeket, amik vannak, hogyan használják ki? Milyen igénynyel? Persze tudom, hogy a reménytelen helyzettel való együtt élés nem tesz jó senkinek. De az igénytelenségre, a szakszerűtlenségre, a hozzá nem értésre nem elég magyarázat az, hogy a könyv „drága”, hogy megfizethetetlen, elérhetetlen.

A technikai-technológiai fejlődés tény, mutatja a frankfurti könyvvásáron az új adathordozók látványosan növekvő jelenléte. A számítógép használata a szerző által lemezen átadott kézirattól a nagyrészt a kiadóban végzett nyomdai előkészítésen át a felhasználóig ível, hisz ma már a normál könyvesbolti munkát is számítógépek segítik. Ha CD-ROM a végeredmény, akkor nyilvánvaló, hogy az olvasás és a számítógép mily mértékig fonódott össze.

Flusser Az írás című könyvében sok jó érvelt sorol elő, mely szerint a hagyományos könyv ideje lejárt, sőt magával az ábécével is számot kell vetnünk. Valami valóban történik velünk, aminek se a méreteit, se a következményeit nem vagyunk képesek átlátni. Könnyen jut az ember eszébe az a bizonyos „történelem vége”, ami talán inkább egy új kor kezdete. Együtt, egy időben szereplő fogalmak a romlás és a meghaladás, a fejlődés és az értékvesztés.

A frankfurti példában azt tartom fontosnak, hogy döntő részben könyvkiadók alkalmazzák az új technológiákat. Arra és úgy, ahogy a nyomtatáshoz képest ésszerű és lehetséges. Mind a könyves kultúra, mind a gazdaságosság illő korlátokat állítanak. Ahol lehet és szükséges, gyorsabban történik a váltás: szótárak, lexikonok, ismeretterjesztő művek, oktatási segédletek; máshol ez a lehetőség – szépirodalom, bibliofilák – egyelőre, szóba sem kerül.

A valódi kérdés inkább úgy fest, hogy az érintett szakma – szerzők, kiadók, kereskedők – vannak-e olyan szellemi, gazdasági-pénzügyi állapotban, hogy a szükségszerű technikai-technológiai váltást ők végezzék el. Ha igen, akkor a könyvkultúra folyamossága biztosítható. Ha nem, akkor külső erők – tőke, más szakmák – befolyása, értékrendje válik meghatározóvá. A modernizáció önmagában nem ellensége a könyves hagyománynak, maga is korábbi modernizációs forradalom eredménye. Változtatja, de nem erősebb ez a hatás, mint az élet más területein. Az se volt kisebb megrázkódtatás, amikor megjelent a sokszorosítás, majd a könyvnyomtatás. Minden porcikájában megváltoztatja a mívés, egyedi, arisztokratikus, sőt titkosságra törekvő könyvet, és tömegterméket csinált belőle. És mellesleg megtanította olvasni az embereket. Ma már tudjuk, hogy nem csak elsöpörte a régi gondolkodásmódot az új technika, hanem beépítette magába értékeit. Valami ilyesmi fog történni velünk is, ezért fontos, hogy épp a váltás idején legyenek beépíthető értékeink is.

Magyar, illetve kelet-európai identifikációs zűrzavarra utal, hogy a közvélemény-formáló megnyilatkozások zöme az eddig felvetett problémaköröket rosszul rangsorolja, fajsúlyukat, várható hatásukat helytelenül értékeli, és ebből fakadóan ez az interpretáció akadályozza a tisztánlátást, és nehezíti a megoldások keresését. Ennek eredményeként a könyv – mint óhajtott áru, mint értékhordozó – presztízisének a csökkenése jól érzékelhető a vásárlási szokások átrendeződésében. Valószínűsíthető, hogy ez a presztízscsökkenés erősíti a „nem olvasás” elfogadását.

A könyv és a könyv kultúrájának igazi ellensége a társadalmilag elterjedt és legalizált nem olvasás. Ha a piaci átalakulás nehézségei közepette a modernizációs váltás nem sikerül, vagy nagyon rosszul sikerül a magyar könyvkiadásnak és a magyar könyvkereskedelemnek, akkor a magyar nyelvű könyvkultúra kerül olyan rossz helyzetbe, amely egyrészt előidéz a tömeges nem olvasást, másrészt nem képes megküzdeni a részben maga által gerjesztett nehézségekkel. Senki sem hiheti, hogy a számítógép arra való, hogy pótolja az olvasást. Az lenne a jövő, hogy aki nem tud olvasni, az nézzen képeket: monitoron Biblia pauperum? Nem kéne a „múltat végképp eltörölni”, hisz nem vagyunk „semmik”, bár „minden” se leszünk.